

Теоретико-методичні підходи до державного регулювання ринку праці фахівців з вищою освітою

У статті обґрунтовано економічний зміст ринку праці фахівців з вищою освітою та необхідність його державного регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, ринок праці, ринок освітніх послуг, фахівці з вищою освітою.

Л.О. КАРБОВСКАЯ,
к.э.н., Институт международной экономики и финансов МАУП

Теоретико-методические подходы к государственному регулированию рынка труда специалистов с высшим образованием

В статье обосновано экономическое содержание рынка труда специалистов с высшим образованием и необходимость его государственного регулирования.

Ключевые слова: государственное регулирование, рынок труда, рынок образовательных услуг, специалисты с высшим образованием.

The article substantiates the economic content of the labor market specialists with high education and the need for its regulation.

Keywords: government regulation, labor market, highly educated specialists.

Постановка проблеми. Головним фактором розвитку інноваційної моделі національної економіки є конкурентоспроможні фахівці, компетенції яких формуються на ринку освітніх послуг і відтворюються на ринку праці. Отже, діяльність вищої освіти має бути спрямована на підготовку кадрів за такими професіями й спеціальностями, яких сьогодні потребує ринок праці та буде потребувати у майбутньому.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблеми функціонування ринку праці і ринку освітніх послуг їх взаємодії, прогнозування фахівців регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців, таких як А.В. Базиліук, С.І. Бандур, Д.П. Богиня, В.Н. Васильєв, Н.О. Гаркавенко, О.А. Грішнова, В.А. Гуртов, А.М. Колот, О.М. Левченко, Е.М. Лібанова, І.Г. Манцуров, Ю.М. Маршавін, О.В. Морозова, В.С. Найдюнов, І.Л. Петрова, В.М. Петух, О.В. Чернявська, та ін.

Невирішеними залишаються питання обґрунтування економічного змісту ринку праці фахівців освітою та необхідність його державного регулювання.

Мета статті – розкрити теоретичні положення щодо економічного суті та механізму ринку праці фахівців освітою.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ринок праці» з'явилося в науковій термінології всередині ХХ століття. Класики економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо [11], К. Маркс [7], пізніше А. Маршалл [8]) здебільшого використовували термін «ринок робочої сили», а «ринок праці» зустрічається вже у працях П. Самуельсона, К. Макконнелла та Л. Брю [6]. У вітчизняній науковій літературі це поняття було введено в науковий обіг лише у другій половині 80-х років ХХ століття.

У сучасній економічній літературі не існує однозначного трактування й поняття «ринок праці», відповідно розглядають його такі аспекти, як стадії процесу відтворення робочої сили, узгодження попиту і пропозиції, характер відносин між людьми тощо.

Частина науковців вважає, що ринок праці є сферою обігу специфічного товару – «робоча сила», де покупці та продавці

здійснюють процеси купівлі-продажу, вступаючи у відносини товарного обміну [5, 12].

Деякі стверджують, що ринок праці – це сукупність економічних відносин, форм і методів узгодження і регулювання інтересів безпосередніх виробників і роботодавців, пов'язаних з організацією, використанням й оплатою найманої праці [10].

Під ринком праці розуміють складну систему економічних відносин з обміну індивідуальної здатності до праці на фонд життєвих благ, необхідних для відтворення робочої сили та розміщення працівника в системі суспільного поділу праці за законами товарного виробництва і обігу.

Досить поширеною є думка, що ринок праці – це передусім система суспільних відносин, пов'язаних із наймом і пропозицією робочої сили, тобто з її купівлею і продажем.

Крім того, ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу, а також механізмом, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками.

Ринок праці займає особливе місце в системі ринкових відносин, саме на ньому відбувається купівля-продаж робочої сили, оцінюється її корисність і суспільна значущість, тому проблеми функціонування ринку праці, його державного регулювання стали об'єктом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців.

Ю. Маршавін вважає, що ринку праці притаманні такі особливості, як змінність параметрів системи; непередбачуваність поведінки в конкретних умовах; здатність до зміни своєї структури при збереженні цілісності і єдності елементів; висока життєздатність; гнучкість, адаптивність до змін середовища. Отже, ринок праці як складний динамічний комплекс потребує державного регулювання [9].

Теоретичні засади формування і функціонування економічних механізмів державного регулювання ринку праці та зайнятості були закладені класиками економічної теорії, такими як А. Сміт, К. Маркс, Дж. Кейнс, П. Самуельсон та ін.

Питання державного регулювання ринку праці стало предметом дискусій між прихильниками класицизму і неокласицизму (Дж. Мілль, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл [104], А. Пігу, Дж. Перрі, М. Фелдстайн, Р. Холл, Д. Гиллер, А. Лаффер) та кейнсіанцями і неокейнсіанцями (Дж. Кейнс, Р. Гордон, Дж. Робінсон, Р. Хоррод, Е. Домара). Перші з них наполягали на мінімальному втручанні держави в економіку, тому що вважали ціну основним ринковим регулятором попиту і пропозиції, отже рівень зайнятості визначається дією вільних ринкових цін.

Позиція кейнсіанців і неокейнсіанців щодо державного регулювання ринку праці є протилежною. На їхню думку, механізм ринкового саморегулювання неспроможний забезпечити стабільність економічного зростання і вирішити ряд соціальних проблем, особливо у сфері зайнятості населення й регулювання ринку праці, тому для встановлення стійкої рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією робочої сили на макроекономічному рівні необхідне державне регулювання [3].

Серед відомих українських вчених прихильниками концепції щодо необхідності державного регулювання ринку праці на основі використання економічних механізмів є такі, як Д.П. Богиня, В.М. Гець, А.П. Колот, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор та ін.

На думку Е.М. Лібанової, необхідність державного впливу на ринок праці виникає внаслідок того, що демократична держава повинна створити рівні умови для реалізації можливостей всіх своїх громадян, тому метою державного контролю за ринком праці є не тільки вплив на систему економічного (промислового) розвитку, а й насамперед захист добробуту окремих осіб [5].

А.П. Колот вважає, що економіці ринкового типу притаманні соціально-трудові відносини, які мають розвиватися на основі вільного волевиявлення суб'єктів цих відносин, яке ґрунтується на економічній зацікавленості. Але свобода відносин у соціально-трудовій сфері завжди обмежена організаційними, економічними, національними, природними умовами, а також необхідністю державного регулювання цих відносин з метою розвитку суспільства в цілому та окремих його індивідів.

Державне регулювання ринку праці – це система правових та організаційно-економічних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили.

Для здійснення цих заходів держава використовує механізм. У загальному розумінні, механізмом є «сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух всієї системи і здійснюється досягнення певної мети» [4].

Нині в науковій літературі більшість авторів стверджують, що механізм державного регулювання необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки [4].

На думку М.І. Круглова, «комплексний механізм державного управління – це сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління та їх діяльність, що забезпечують узгодження інтересів взаємодіючих учасників державного управління» [10].

Отже, держава, виконуючи соціально-економічні та трудові функції, регулює економічні процеси за допомогою комплексу засобів, важелів, методів та інструментів, у результаті чого забезпечується реалізація окреслених нею цілей, які трансформуються в основні завдання та функції органів державного управління та державної влади.

Державна політика у сфері зайнятості населення і регулювання ринку праці визначається Законом України «Про зайнятість населення». Відповідно до статті 15 основними її цілями є забезпечення економіки кваліфікованими кадрами; збалансування попиту на робочу силу (створення належної кількості робочих місць) та її пропонування (створення умов для професійного розвитку, гідних умов для праці); забезпечення професійного навчання відповідно до суспільних потреб; соціального захисту громадян від безробіття тощо [1].

Ринок праці фахівців з вищою освітою є сферою формування, з одного боку, попиту підприємств, установ й організацій державного і недержавного секторів економіки на кваліфіковані кадри з вищою освітою, з іншого – їх пропозиції ВНЗ I–IV рівнів акредитації.

На нашу думку, ринок праці фахівців з вищою освітою – це система соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових відносин між суб'єктами ринку – висококваліфікованими працівниками, працедавцями, бізнесом і державою щодо регламентації взаємних прав й обов'язків, розподілу суспільних благ і регулювання попиту та пропозиції на фахівців з вищою освітою.

Соціально-економічна сутність категорії «ринок праці фахівців з вищою освітою» включає такі складові, як сфера обігу такого специфічного товару як висококваліфікована робоча сила; механізм ринкового саморегулювання попиту і пропозиції на фахівців з вищою освітою; сукупний попит і сукупна пропозиція на висококваліфіковану робочу силу; система суспільних відносин між державою, роботодавцями і працівниками з вищою освітою.

Попит на ринку праці фахівців з вищою освітою виражає наявну та потенційну щодо перспектив її інноваційного розвитку потребу економіки у висококваліфікованих фахівцях необхідної кількості, певного освітнього рівня, відповідної спеціалізації та професійно-кваліфікаційної структури.

Виділяють загальний попит, сукупний попит (на макrorівні), індивідуальний попит (на мікрорівні), потенційний попит, незадоволений попит на фахівців з вищою освітою.

Загальний попит характеризується загальною наявністю і структурою робочих місць у економіці країни. Сукупний попит відображає загальну потребу економіки в певній кількості працівників на даний момент часу і визначається кількістю та якістю робочих місць для висококваліфікованих працівників, які функціонують в економіці й зайняті або потребують заповнення.

Основними факторами, що визначають динаміку сукупного попиту на працю, є: тенденції розвитку та структура виробництва, кредитно-грошова і податкова політика держави, розвиток підприємництва, плинність кадрів.

Індивідуальний попит на фаховому ринку праці – це кількість працівників з вищою освітою, яких роботодавці реально можуть найняти з урахуванням потреб і можливостей підприємства відповідно до сформованого рівня продуктивності праці та її оплати. Індивідуальний попит на працю окремих роботодав-

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ців визначають такі фактори, як: фонд заробітної плати фірми (висока заробітна плата обмежує роботодавця у кількості найманих працівників, у той же час дозволяє залучати більш кваліфікованих, і навпаки); попит споживачів на продукцію фірми; стан виробництва (особливості технології, розміри й ефективність капіталу, методи організації виробництва та праці); якість праці (освіта, професіоналізм, продуктивність тощо).

Потенційний попит характеризує кількість і структуру висококваліфікованих кадрів, які будуть потрібні для діяльності у майбутньому періоді для формування і розвитку інноваційної економіки. Це – кількість вакансій на принципово нові високотехнологічні робочі місця, які не існують на момент планування, але можуть з'явитися через певний проміжок часу.

Незадоволений попит характеризується даними про наявність, рух і структуру вільних робочих місць та вакантних посад за різними ознаками (по секторах і сферах економіки, професіях і кваліфікаціях, рівнем запропонованої заробітної плати тощо). Незадоволений попит виникає внаслідок невідповідності професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів, освітнього рівня, якісних параметрів, компетентісних характеристик випускників ВНЗ та інших претендентів на робочі місця вимогам працедавців (див. рис.).

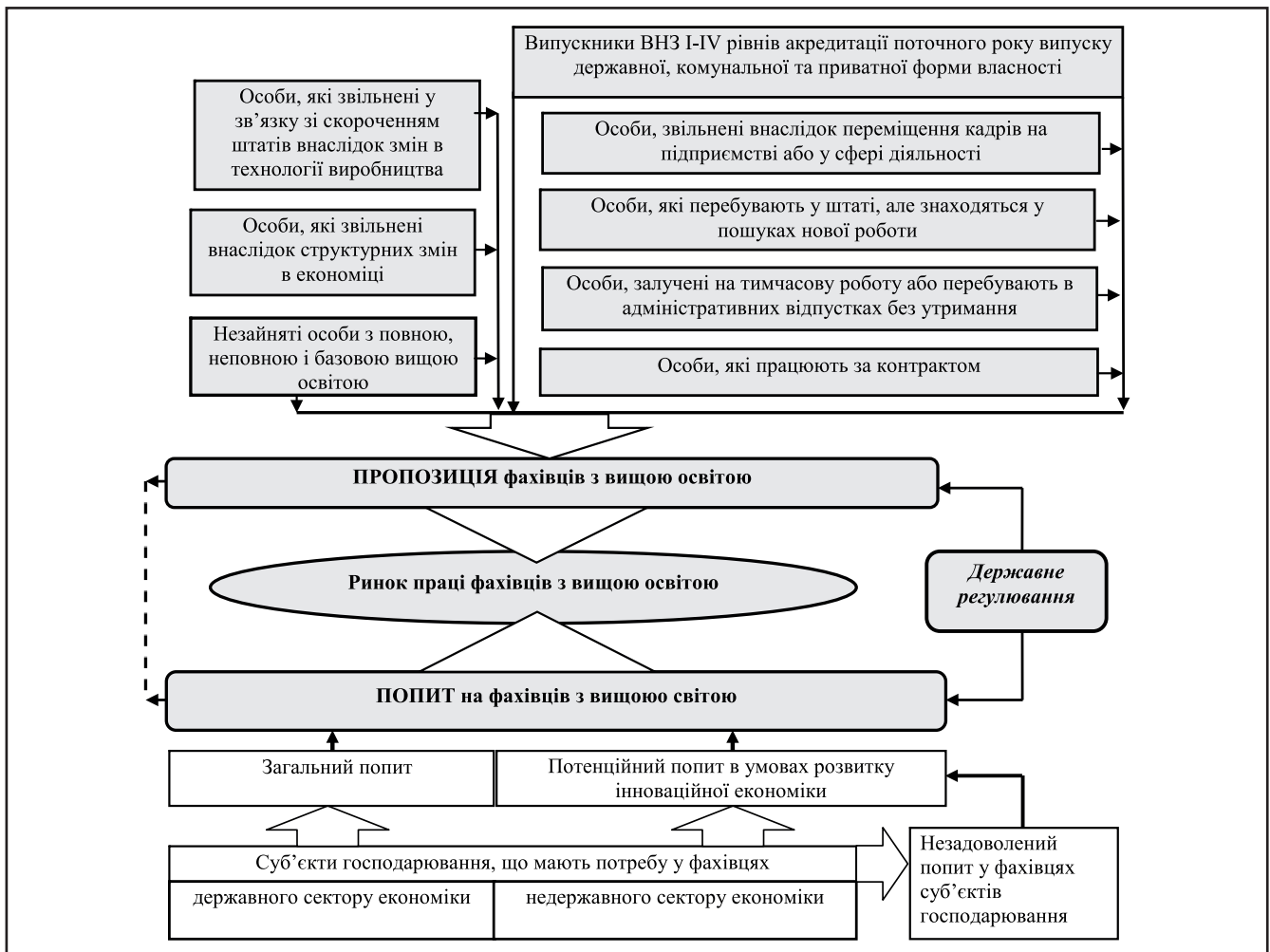
Пропозиція на ринку праці фахівців з вищою освітою характеризується кількістю осіб, які здобули освітній рівень

вищої освіти за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю мають відповідний ступінь сформованості знань, умінь та навичок і згодні працювати в обмін на запропоновану їм винагороду.

Пропозицію формують такі категорії громадян, як: особи звільнені у зв'язку із скороченням штатів внаслідок змін в технології виробництва; особи, що звільнені внаслідок структурних змін в економіці; незайняті особи з повною, неповною і базовою вищою освітою; випускники ВНЗ I–IV рівнів акредитації державної, комунальної та приватної форми власності, які навчалися за державним замовленням (за кошти бюджету) або за кошти фізичних та юридичних осіб; особи звільнені внаслідок переміщення кадрів на підприємстві або в сфері діяльності; особи, які перебувають у штаті, але знаходяться у пошуках нової роботи; особи, що залучені на тимчасову роботу або перебувають в адміністративних відпустках без утримання; особи, що працюють за контрактом (див. рис.).

Сукупний обсяг пропозиції робочої сили на фаховому ринку праці дорівнює загальній чисельності осіб з вищою освітою – зайнятих і незайнятих, які мають роботу і шукають її.

Функціонування ринку праці фахівців з вищою освітою відбувається через взаємодію механізмів ринкової саморегуляції та державного регулювання. Ринковий механізм неспроможний самостійно збалансувати попит і пропозицію

Формування попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою

Джерело: розроблено автором.

Чисельність незайнятих осіб з вищою освітою, які перебували на обліку в державній службі зайнятості у 2006–2011 роках

Рік	Усього, тис. осіб	Усього з вищою освітою		Повна вища		Базова та неповна вища	
		осіб	частка, %	осіб	частка, %	осіб	частка, %
2006	2700,4	747,1	28,0	262,7	9,7	484,4	17,9
2007	2417,0	674,8	28,0	249,8	10,3	425,1	17,6
2008	2500,7	724,0	29,0	283,3	11,3	440,7	17,6
2009	2143,3	716,3	33,0	308,0	14,4	408,3	19,0
2010	1847,4	661,4	36,0	302,2	16,4	359,2	19,4
2011	1855,0	680,9	37,0	320,3	17,3	360,6	19,4

Джерело: [2].

на фаховому ринку праці, тобто швидко і гнучко відреагувати, причому з упередженням (адже процес підготовки кадри триває щонайменше п'ять років), на зміни у наявному попиті на фахівців певних спеціальностей і професій, а тим паче, він не зорієнтований на перспективні потреби економіки у кадрах, виходячи із змін у її структурі. А система вищої освіти не може відповідно до змін попиту швидко перебудувати структуру підготовки кадрів за галузями знань, напрямками та спеціальностями; внаслідок цього значна частина випускників ВНЗ не затребувана ринком праці, а багато з них працюють не за спеціальністю (див. табл.).

Причинами, які обмежують можливості працевлаштування випускників, є такі, як: перенасичення ринку праці фахівцями деяких професій та спеціальностей, внаслідок чого пропозиція значно перевищує попит, а це спонукає роботодавців висувати досить високі та жорсткі вимоги до професійної компетентності претендентів; низький рівень професійних компетенцій та якість підготовки – прогалини у знаннях і навичках випускників ВНЗ; недостатня мотиваційна готовність працювати за набутою професією та й до праці взагалі; високі запити випускників щодо рівня заробітної плати, в той же час відсутній досвід роботи за набутою професією тощо.

Це дало підставу зробити висновок про необхідність державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою, що забезпечить баланс інтересів його суб'єктів – висококваліфікованих працівників, працедавців, бізнесу і держави шляхом приведення обсягу та структури підготовки кадрів з вищою освітою за галузями знань, напрямками та спеціальностями у відповідність до перспективних потреб економіки, визначеної на основі прогнозування структурних зрушень в економіці та моніторингу кон'юнктурних змін ринку праці.

Висновки

Ринок праці фахівців із вищою освітою – це складна система соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових відносин між суб'єктами ринку: висококваліфікованими працівниками, працедавцями – представниками бізнесу і державою щодо регламентації взаємних прав й обов'язків, розподілу суспільних благ і регулювання попиту та пропозиції на фахівців з вищою освітою, яка потребує державного регулювання, щоб забезпечити баланс інтересів його суб'єктів – висококваліфікованих працівників, працедавців, бізнесу і держави шляхом приведення обсягу

та структури підготовки кадрів з вищою освітою за галузями знань, напрямками та спеціальностями у відповідність до перспективних потреб економіки, визначеної на основі прогнозування структурних зрушень в економіці та моніторингу кон'юнктурних змін ринку праці.

Перспективи подальших розробок. Теоретичні розробки формування системи державного регулювання ринку праці фахівців з вищою освітою в Україні.

Список використаних джерел

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012. №5067–VI [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
2. Економічна активність населення України 2011: [стат. збірник] / Відповідальна за випуск І.В. Сенік. – Державна служба статистики України: [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://govuadocs.com.ua/tw_files2/urls_2/628/d-627033/7z-docs/1.pdf
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос-АРВ, 2002. – 352 с.
4. Колот А.М. Економіка праці і соціально-трудові відносини: підручник / [А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К: КНЕУ, 2009. – 711 с.
5. Лібанова Е.М. Ринок праці: навчальний посібник / Е.М. Лібанова. – К.: ЦНЛ, 2003. – 224 с.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика: у 2 ч.: пер. з англ. С. Панчишина / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с. – Частина 1. Макроекономіка.
7. Маркс К. Капітал: у 3 т. Т.1 / К. Маркс: [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/iplp_ket_Marx_kapital1/
8. Маршалл А. Принципы политической экономии: пер. с англ. Р.И. Столпера / А. Маршалл / общ. ред. С.М. Никитина. – М.: Издательство Прогресс, 1983. – 416 с.
9. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу: монографія / Ю.М. Маршавін. – К.: Альтерпрес, 2011. – 396 с.
10. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики: кол. монографія / ред.-координатор М.В. Туленков. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 363 с.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 572 с.
12. Чернявська О.В. Регіональні аспекти аналізу та регулювання ринку праці України: монографія: у 2 ч. / О.В. Чернявська. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 366 с.